

מבוא לסיכומי שיעורי הכוזרי

מאת אברהם קוסמן

תוכן הענינים:

פתח דבר

- א. תולדות הרב מרדכי גלובמן זצ"ל.
- ב. א. קרבתו למרן הראי"ה. ב. קבלת התפקיד לסיכומי השיעורים.
- ג. שיעורי הראי"ה באמונה ובספר הכוזרי:
 - א. הקריאה ללמודי אמונה.
 - ב. לימודי אמונה ולימוד ספר הכוזרי.
 - ג. הלימוד בספר הכוזרי.
 - ד. מהלך השיעור בספר הכוזרי.
 - ה. שנות הלימוד בספר הכוזרי, השעורים השונים שניתנו ע"י הרב.
- ד. עבודתו של הרב גלובמן בסיכומי השיעורים:
 - א. הערכת עבודתו.
 - ב. דרך עבודתו.
 - ג. הסגנון: סגנונו של הרב זצ"ל, סגנונו של הרב גלובמן.

פתח דבר

בגלל מיעוט ידיעתנו על הרב מרדכי גלובמן זצ"ל, שהיה אחד מתלמידי מרן הרב, ראינו לנכון להביא כאן מקצת מתולדותיו ופועל חייו. כמו כן תוארה כאן קרבתו המיוחדת אל מרן הרב, אשר עד כה לא נודעה ולא פורסמה בכתובים.

אגב סיכומי השיעורים של הרב בכוזרי, הוספנו כאן דברים אחדים אודות דרכי לימודו של הרב בשיעורי אמונה ובספר הכוזרי ואת המיוחד בהם, וכן את השיעורים השונים שניתנו ע"י הרב.

כן הוספנו דברים על דרך עבודתו של הרב גלובמן בסיכומי השיעורים, בגלל ערכם המיוחד ובגלל היקפה הגדול של עבודתו. אגב כך נוסף מחקר קטן על סגנונו המיוחד של הרב זצ"ל וסגנונו של הרב גלובמן.

א

תולדות הרב מרדכי אשר גלובמן זצ"ל

היה שוקד ימים ולילות בלימוד תורה עיון וקריאה, והרחיב ידיעותיו בכל סוגי הספרות, השירה והשכלה כללית. התנועה הציונית קסמה לו וייסד את אגודת "חובבי ציון" בעיירה. נשא לאשה את עדה בת אברהם קליכמן. בהגיע תור הבנים ללימודים בבתי ספר הכלליים, וכן בגלל המשבר הכלכלי של אותו זמן לרגל שנות הבצורת, חיסל את עסקיו בשפיקוב ועבר עם בני ביתו לעיר המחוז ברצל'ב. כאן ייסד את בית הספר העברי שלמדו בו מאות תלמידים.

עם פרוץ המהפכה בשנת תרע"ז ומתן הצהרת בלפור, הגיעה שעת הגיאות לתנועה הציונית ברוסיה שיצאה ממסתרים למרחב, ובית הספר על תלמידיו וביתו של ר' מרדכי הפכו למרכז התנועה הציונית בעיר.

נולד בעיירה שפיקוב, מחוז ברצל'ב פודוליה (אוקראינה) בשנת תרל"ב (1872).

לאביו ר' יצחק חיות-גלובמן (נצר למשפחת עקיבא חיות, רב בדובובה, גאון בתורה ובמדעי היהדות, חיבר ספרים רבים) ולאמו חיה.

נתגלה כעילוי משחר ילדותו. בגיל 12 הוזמן ע"י הרבי משפיקוב (ר' מוטלה בן ר' איציקל מסקווירה, שושלת האדמו"רים טברסקי) להצטרף לתלמידי הישיבה שנוסדה על-ידו.

בגיל 14 נתמנה על-ידי הרבי, כספרן לספרייה הגדולה שהכילה אלפי ספרים ובהם כל ספרות הרבנים הגאונים וחכמי ישראל לדורותיהם.

כמו כן קבל על סתימת מעינות העושר התרבותיים שנוצרו במשך דורות רבים. בעקבות כך הגיע להחלטה להעלות בפרקים מובחרים ובשפה פופולרית את ספרו "תורת חיים" (עדיין בכתובים).² ב-20 פרקים של הספר, המיועד לדור הצעיר, הוא מעלה ומפרש את כל ערכי המוסר הלאומיים והאנושיים הכלולים במצוות שבתורה ובמסורת וחשיבותם הנעלה בחיי יום של האדם היהודי, המשפחה היהודית והאומה כולה, בהדגשת אלו מהמצוות הקשורות עם חיי ומנהגי הארץ. מצוות ומסורת המלווים את האדם היהודי יום יום ובשבת, חג ומועד, מלידתו ועד יומו האחרון עלי אדמות, תוך השוואת מנהגים ומסורת והליכות חיים של עמים אחרים.

במלאות לו 60 שנה, החל בכתיבת ספרו, תולדות חיי, – "ששים שנות חיים" (עדיין בכתובים).²

בספר זה הוא מגולל יריעה עשירה על תקופה רבת אירועים במדינת רוסיה, ובשוב היהודי ברוסיה ואוקראינה. על תנועת החסידות, חצרות הרבנים, ההשכלה, התנועה הציונית ותיאור המצב הכלכלי. תיאור נפלא על ערים ועיירות שבסביבה, אישים, דמויות, תיאור של העיירה שפיקוב מראשית ימיה והדמויות השונות שבעיירה, תיאור נרחב על תולדות המשפחה המסופתת.

בשנת תש"ד נפל למשכב וב-י"ז תמוז תש"ד נפטר בירושלים.

לפי צוואתו נקבר ליד קבר בנו שלמה ז"ל ביגור.

(עפ"י אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוגיו, ד. תרזה, כרך י"ד ע"מ 4571)

כשנוסד "הועד הלאומי" (נאציאנלני קומיטט) בברצ'לב נבחר כיו"ר הועד.

ביזמתו ועזרתו הוקם הסניף של "צעירי ציון" וסניף "החלוץ", כשבניו, תלמידיו ושומעי שעוריו היו מהפעילים בהם.

רבים מתלמידיו עלו אח"כ לארץ עם ראשוני העליה השלישית. בניו היו מראשוני העליה השלישית.

בערב ראש השנה תרפ"ד עלה לארץ, והצטרף אל משפחתו והשתקע בירושלים.

בירושלים נתמנה כמנהל בית הספר של "המזרחי" במקור חיים, ולאחר מכן עבר למזכירות ועד הקהלה בה כיהן כל ימיו.

בירושלים הסתעפה פעילותו ומגעיו המרובים עם כל חוגי הישוב: הישן, המתקדם והחדש. היה מבאי ביתו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל ומשומעי לקחו בחוג מקורביו והביא לבית הדפוס את שיחותיו של הרב ושיעוריו בחוג זה.¹

כאדם שנתמזג בו מזיגה שלמה: יראת שמים, אהבת ישראל ותורתו, ארץ ישראל ושפתה, וחכמת ישראל לדורותיה, החל להרגיש מבעוד מועד את ניתוקו והתרחקותו של הדור הצעיר מערכי היהדות המסורתיים וערכי היסוד של האומה וקיומה, ואת החלל הריק ההולך ונוצר בחייהם.

ביקוריו אצל בניו חברי "עין חרוד" ו"יגור", שהיו מהמיסודים והפעילים בחיי הקבוצה, גרמו לו אושר רב למראה היצירה הגדולה של חברה חדשה וחקלאות מסועפת. אולם דאג הרבה על חיי החולין שבהם, ועל חוסר שרשיות שנבעו מהזנחת ערכי היהדות המוסריים הלאומיים והדתיים.

1. הכונה לסכומי השיעורים על: ס' "הכוזרי", פרשיות השבוע, שמונה פרקים, (ע' להלן ב').
אך לא ידוע לנו שאכן אי פעם הובאו לדפוס, וכנראה שהתכון להו"ל בימי חייו. כמו כן יש לציין כאן: הר' קלמן פרנקל בהק' לשמועות ראיה (עמ' 15) כותב כי יש בידו סיכומים משעורי הרב על הכוזרי ושמונה פרקים. לאחר בדיקה והשוואה הוברר כי סיכומים אלו הינם סיכומי הר' גלובמן שיו"ל כאן. ועי' גם על עבודתו של הר' גלובמן פ"ד הע' 1. (סיכומים אלו הוזכרו גם בבילאוגרפיה בס' היוכל לר' סולוביצ'יק עמ' תק"ז מס' 257, מבצרון כרך 6, תש"ה עמ' 154).

2. הכת"י נמצא כיום אצל קרובי משפחתו.

ב

א. קרבתו למרן הראי"ה

על תחילת התקרבותו אל הראי"ה זצ"ל, מספר הרב גלובמן בהקדמה לסיכומי השיעורים¹ ואלו הם דבריו:

"איך באתי לבית הרב ולכתובת השיעורים: (אחר היותי בן חמישים, בד' חשון תרפ"ה דרכה רגלי על אדמת ארץ הקודש... התיישבתי בירושלים, וכל שלושת בני התגייסו לעבודה. והימים אז ימי חוסר עבודה, כלומר חוסר לחם וחוסר דירה וחוסר כל...). מלבד חוסר הפרנסה מעיק עלי חוסר בית של "סבר פנים יפות", תמורת חצר הרב² שהורגלתי בו מנעורי, להמלט שמה בכל עת אשר יתחמץ הלב. (ואם ישנה) איזו דאגה מעיקה ומטרידה באים לחצר הרבי ומתבדרים קצת עם אנשי החסידים, ומשיחים את הדאגה לפני הרבי. והוקל המשא הכבד מעל הלב והיתה הרוחה.

ידידי, שכבר רכשתי לי קצת, מציעים ומייעצים לי להכנס לבית הרב קוק. שמה, כאיש שגודל וחונך באוירה של חסידות, אמצא את החסר לי, בין הרב עצמו ובין בסביבה המתאימה לרוח החסידות. ובכן באתי לבית הרב, ו"מרכז הרב" היתה אז בתחילת צמיחתה. למדתי שמה כתריסר וחצי בחורים. לקחתי גמרא והתחלתי לעיין, הגיע זמן המנחה, נכנס הרב ז"ל לשיבה וגש אלי ונתן לי שלום ביד חמה וברוח גדיבה. הרגשתי באותו הרגע איזה אור וחום בלב, הרב ז"ל שאלני מאיפה באתי והאם אני עולה חדש, ענית לו: "מרוסיה, מאוקריינה – עולה חדש". הרב ביקש ממני שאחרי תפילת מעריב אכנס אליו. אחרי התפילה נכנסתי אליו, והוא הגיש לי כסא לשבת וקבלני בסבר פנים יפות. הרב שאל אותי ע"ד מהלך החיים ברוסיה אחרי הפרעות והמהפכה. הרגשתי איזה יחס של ידידות אבהית, כאב אל בנו שלא ראה אותו שנים רבות. ומאז התחלתי להכנס יום יום ל"מרכז הרב", לקחתי לי שני בחורים לחברותא ולמדנו יחד מס' חולין עם מפרשים".

אחרי אותה פגישה קצרה אך מרגשת ומלאה חום, נקשר הרב גלובמן באהבה עזה אל הרב ואל שיטתו. אהבתו החזקה אל הרב והערצת אישיותו ועומק מחשבתו, מובעים על-ידו הן בתיאוריו המרגשים על אישיותו של הרב, הן בתיאוריו את כשרונותיו העצומים של הרב בכל תחומי התורה, והן ברכגוניות המופלאה שאפיינה את הרב.

ובכן הוא כותב ומתאר:

"לדמותו הרוחנית של הרב ז"ל: אישים כאלה כעין הרב רגילים לעטרם בתואר "איש האשכולות" או "גאון חוקר ומקובל", אבל כל זה אינו הולם את הרב, לפי שאצלו אין שום גדרים ותחומים. אין הרב היום גאון ולמחר חוקר, ולמחרתיים מקובל, אלא הכל אצלו בדיבור אחד נאמר. באותה השעה ובאותו הרגע שהוא גאון וצולל בים הבבלי הסוער ובמי השילוח של הירושלמי, ושופך ומערה מזה לזה... באותו הרגע ממש הוא גם חוקר וגם מקובל – איזו סקירה עמוקה!"

1. להקדמה ולסיכומי השיעורים קרא: "מנחת כהן" משעורי מרן הרב מהרא"י הכהן זצ"ל.

2. כנראה הארמו"ר מסקווירה – עי' לעיל תולדותיו.

אישיותו המופלאה של הרב כ"כ כובשת את הרב גלובמן, שהוא מתאר את כשרונותיו ואת מידותיו האצילות במילים שופעות רגש והתלהבות קודש:

"סוף סוף איזה תואר ניתן לרב?... לפי דעתי התואר של רבו הרוחני, ר' יהודה הלוי, הולם את תלמידו המובהק: משורר-פילוסוף ולא בואו החיבור, אלא דוקא במקף לפי שהכל בדבור אחד נאמר כמבואר). כמו ברב כן גם בתלמיד, שתי נשמות מתרוצצות, "משורר-פילוסוף".

ובהמשך הוא מבאר את דבריו:

"אבל נחוץ להדגיש כי שירת הרב והתלמיד איננה סתם שירה הלקוחה מעלמא הדין, זו שירה עילאית שמימית הלקוחה מהיכל השירה העליון, הגובל עם עולם האצילות... שם אין טוב ורע רק עולם שכולו ארוך, עולם שכולו טוב... באומרנו רב ותלמיד, באמת אין הדברים אמורים אלא כדי לשבר את האוזן, קשה לעמוד על דעתו של רבינו הגדול ומי הם רבותיו. ב"הלכה ברורה" נדמה שהוא תלמידו של הרמב"ם, הדייקן והקצרן כל מלה בסלע... ב"סידור" הוא תלמידו של האריז"ל שהלבישו אדרת בסגנתו המזהיר באור צתצחות. בסעודה שלישית הוא כלול מכל הגוונים; לפלול עם התלמידים, חקירה עמוקה, קבלה, חסידות, ומי חכם ויגד מי הוא רבו המובהק?"

ובהמשך מגיע הרב גלובמן למסקנה:

"התואר ההולם ביותר את רבנו ז"ל הוא "בעל מוחין דגדלות", ובלשון הנבואה הוא "רוח נדיבה" (תהילים נ"א)... ב"מוחין דגדלות" אין קנאה ואין שנאה ולא תחרות, רק אהבה ונדיבה, מפני שיש כאן התרוממות והתעצמות מכל הרע המקדיר ומעכיר את נפש האדם, בעל הנפש הרמה הזאת שרוי תמיד בעולם שכולו טוב".

אך לא רק אישיותו המופלאה, כשרונותיו הגדולים ומידותיו התרומיות של הרב עוררו התפעלות אצל הרב גלובמן ומשכווהו אליו, אלא אף שיטתו הרוחנית והמחשבתית של הרב עוררה אצלו התפעלות, והוא הלך לאורו.

הוא מתאר את מידת אהבת השלום של הרב אשר היא "אחת מאבני היסוד של נשמתו ונפשו (של הרב ז"ל) שניתנה לו ל"נחלה בלי מיצרים", והיא לו לקו בכל דרכי החיים הן החומריים והן הרוחניים והן בשיטת הלימוד שלו – כיצד ממזג הרב בין הירושלמי והבבלי, בין הרמב"ם וריה"ל – מו"ג וכוזרי, וכמובן בשדה עבודתו הצבורית.

לאחר מכן הוא מתאר באריכות את שיטתו של הרב בלימוד:

"שיטת הרב בכל הלימודים בין בתלמוד, בין בעיון באמונות ודעות היא תמיד מהכלל אל הפרט".

הוא ממשיך להסביר באריכות ובסוף דבריו הוא אומר:

"אלו קצות דרכי הרב ושיטתו בלימודי הקודש והחול ובמדעי החברה – אשר נגעתי בקצה המטה של בינתי הדלה. ומי יגיע עד חקר תכונת נפשו הרמה והנאדרת בקודש החובקת זרועות עולם ופורשת כנפיה עד לקצויו ארץ ושמים, אתרא דשמיא וארעא נשקו הדדי".

השקפתו של מרן הרב זצ"ל חדרה ונתמזגה עמוק בנפשו של הרב גלובמן זצ"ל והוא לקח אותה כקו מנחה בפעילות הציבורית הענפה עם כל חוגי הישוב: הישן והחדש. השקפה זאת גם דחפה אותו לחבר ספר "תורת חיים" המיועד לדור הצעיר, שבו הוא מפרש את ערכי המוסר הלאומיים והאנושיים הכלולים בתורה ובמצוות (ע' תולדותיו).

ב. קבלת התפקיד לסיכומי השיעורים של הרב זצ"ל

את התחלתו בעבודת סיכומי השיעורים מתאר הרב גלובמן במילים אלו:

"פעם הרצה הרב לפני בחורי הישיבה שיעור בכוזרי, השעור היה בענין "בחירה ורצון".¹ כידוע, בשאלה חמורה זאת התלבטו כל החוקרים, והרמב"ם במו"נ אחרי חקירה עמוקה ביישוב הסתירה שבין הידיעה והבחירה, השיבה אל האמונה, שלא ידיעתו כידיעתו שנאמר "כי לא מחשבותי מחשבותיכם וכו'". ידועה ע"ז גם השגת הראב"ד למה עורר שאלה שלא מצא לה תשובה. הכוזרי העמיק לחקור בשאלה זו מנקודת מבט אחרת, מחוקי הברזל של הטבע שקשה לאדם להתגבר עליהם ברצונו הבחירי החלש.

הרב ז"ל הסביר את חופש הבחירה בדוגמאות ומשלים, שבין אלפי המקרים והסיבות ניתנה לאדם הבחירה.

מלבד בחורי הישיבה היו עוד כמה אנשים מבאי בית הרב ז"ל, ביניהם גם הד"ר בורשטיין מאמריקה.² אחרי ההרצאה ניגש אלי הד"ר הנ"ל ושאל אותי האם הבינתי את ההרצאה, עניתיו כן. אמר לי, לפי דעתו טועה אני בזה, או מרמה את עצמי, כי כ"כ קשה לעמוד על סוף דעתו של הרב³ בשאלה חמורה זו, אפי' אחר כל ההסברים והמשלים. עניתיו לו, למחר אוכיח לך כי כן הבנתי. הלכתי לביתי וכתבתי את כל תוכן ההרצאה על הגליון. בבא הד"ר בורשטיין הקראתי לו את כל ההרצאה מהכתב, והסברתי לו את כל התוכן, והוא אמר לי עכשיו אני ג"כ מבין. הוא לקח את הגליון והקריאו לרב ז"ל. בורשטיין יצא ואמר לי שהרב קורא אותי. נכנסתי והרב פנה אלי ואמר: "כנראה שעסקת בענינים אלה, ולמדת בספרי המחקר, היה כדאי שתשרשם את השיעורים האלה, וישארו בכתובים". מבאי בית הרב שהיו שם, והרב יצחק לוי שהיה אז מזכיר הישיבה ומנהלה,⁴ שדלוגי בדברים שאקבל עלי את העבודה הזאת שהיא נחוצה מאד, ששיעורים יקרי ערך אלה לא ילכו לאבד.

הסכמתי, והתחלתי לכתוב את השיעורים. וככה היה מנהגי, אני רושם וכותב על הגליון מפיו את הדברים עד כמה שידי מגעת אל הדברים בשלמותם, ולפעמים רק את הקוים היסודיים. אח"כ אני בא הביתה ומחבר ומצרף את הדברים בקישור וחבור לדבר שלם.

לפעמים אני מראה גם לרב ז"ל, ועל פי רוב הוא נותן לי על זה הסכמה שלמה, ולפעמים מעיר איזו הערות ותיקונים או משלים את החסר שנישמת מתחת ידי.

אח"כ הפצירו בי שארשום גם את ה"תורה" של סעודה ג' בשבתות, וקיבלתי עלי גם את העבודה הזאת. העבודה הזו של כתיבת השיעורים נמשכה כשנה שלמה, עד שקיבלתי את הנהלת מטבת המזרחי שהיה אז בשכונת "שערי פנה" בבית ר' זרח עפשטיין ז"ל,⁴ ונעשתי עסוק וטרוד מאוד, ולצערי הגדול הוכרחתי להפסיק את עבודת הק' הזו.

לנו, השותים בצמא את דברי הרב מתוך סיכומי שיעוריו, לא נותר אלא להצטער כפליים על אשר לא עלתה בידו להמשיך ולסכם את שיעורי הרב.

1. נתפרסם בניצני-ארץ חו' ד-ה.

2. רופא מארה"ב, התגורר כמה שנים בירושלים, כמעט כל היום היה יושב בישיבת "מרכז הרב" - שבחי הראי"ה עמ' רכו.

3. ע' להלן חלק ב סוף פרק ד על הקושי בהבנת השיעורים.

4. המנהל הראשון של ישיבת מרכז הרב ורבה של נוה יעקב - חיי הראיה עמ' רע"ז.

4. ר"מ בישיבת "תורת חיים" בירושלים.

ג

שעורי הראי"ה באמונה ובספר הכוזרי

א. הקריאה ללימודי אמונה

קריאתו של מרן הראי"ה זצ"ל ללימוד מסודר של מקצוע האמונה בעיון, חוזרת ונשנית עשרות פעמים בספריו ובאגרותיו. קריאתו התבטאה כמובן גם הלכה למעשה בנתינת שיעורים קבועים בספרי אמונה בישיבתו, דבר שהיה חדש אז בעולם הישיבות.

דרישתו והדרכתו של הרב היא: כשם שלימודי ההלכה והגמרא בעיון דורשים העמקה ואורך זמן, בכדי לברר את השיטות והדיעות השונות, להבדילן ולהשוותן, ורק מתוך כך יוצאת השקפה שלמה וכוללת על הסוגיא הנלמדת – כך הוא הדבר גם בלימודי אמונה בעיון. רק מתוך לימוד שיטתי ומסודר, מעמיק וחודר בכל השיטות במקצוע האמונה, תצא לנו תמונה שלמה ומבוררת בהלכות "אמונות ודעות". זאת היא גם חובת הדור להראות את העומק הנפלא הטמון באמונת היהדות.

ב. לימודי אמונה ולימוד ספר הכוזרי

כבר בשנת תרסח, לפני שהוקמה הישיבה ביפו, כותב הרב (אגרות א עמ' קמב):

"מגמתי ביסוד ישיבה חדשה להישוב החדש בכללו, להחיותו בטל של תורה ולקבוע למוד קבוע ומפורסם בהלכות דעות ואמונות".

את הסיבות העיקריות שהביאוהו לידי השקפה זו כותב הרב באגרות שונות, ואלו הם דבריו באגרת אל הרב ריינס (אגרות ב עמ' קמח). בה הוא מסביר את יעודי הישיבה אשר ברצונו להקים:

"ולא אמנע מהביע לכ"ג את דעתי, שהנני רואה שאנו מחוייבים לשאוף דוקא לגדולות, דהיינו שנביא את הישיבה למצב כזה עד אשר תוכל להוציא מקרבה גדולי ישראל, במובן המלא של המלה, גדולי דעות כאלה שיוכלו לעמוד בראש השורה של ההשפעה על הכלל בישראל ובעולם, ע"י הגיונות לבבם ומעשיהם. ועפ"ז אנו צריכים ליחד חלק קבוע בעד ההתייחדות לחלק הרוחני שבתורה כולה, לידיעה הרחבה והכבירה של דעת ד'..."

באגרת נוספת אל ר' יצחק אייזיק הלוי (אגרות א, עמ' קצב) הוא כותב בהרחבה נוספת:

"בעצם הישיבה, כבר אמרתי במכתבי הקודם, שכל מגמתי היא שבה יהי' מקום רק לתורה, אבל לתורה כמובן הרחב והמקיף שלה, הכולל את כל חלקיה, בין מצדה המעשי, בין מצדה העיוני והרוחני. וע"ז כנראה אין כ"ג מסכים ומה שאני קורא גופי תורה, ועורג להכניסם בסדר הלימוד הקבוע, כפי הנראה שקורא אותם כ"ג "דברי חקירות ישנות שאינם לא מעלים ולא מורידים בימינו אלה". ובזה הנני מוצא את עצמי מחוייב לברר מעט את דברי, למען נתיצב, כאשר אקוה, גם בנקודה עיקרית זאת על מצב אחד.

כשאני אומר, שהנני צריכים ללמוד גם את הצד הרוחני שבתורה בדרך תלמוד קבוע, ושבוה תלויה היא ישועת הדור, אינני חושב כלל לצמצם את מגמתי על איזה ספרים מיוחדים, לא אחרונים ולא ראשונים. אין כונתי ללמוד את "האמונות והדעות" לרס"ג, את המו"צ והכוזרי ודומיהם, כשהם לעצמם, כדי ללמוד את הדעות שבהם, למען שנקח מהם

זיין ללחום מלחמתנו. ידעתי גם אני שרוב הענינים שבספרים היקרים הללו שעבר זמנם, הרבה מהם באמת נתבטלו מפני שנתבטלו יסודותיהם הפילוסופיות. וחלק גדול מהם, אע"פ שבאמת ראויים הם ללמוד וללמד, מפני שהם רעיונות נצחיים שאינם יכולים להתבטל מפני כל תמורה מדעית שבעולם, אבל העולם נעתק מכל המרחב העיוני הזה, מפני שעזב את כל המחשבות הרוחניות, ויבחר לו את חכמת החיים והמעשה תחתם... ע"כ אינני מדבר בשביל טנדנציה¹ מעשית, כ"א בשביל חובת תלמוד תורה במובנה הגבוה, שסוף הכבוד לבא, ובזה אינני מוציא מן הכלל שום צד, מכל הצדדים שנמצאו אתנו באוצר הרוחני שבתורה.

...אין אנתנו יכולים להעלים עין מכל הצעקה המרה, שצווחו גדולי העולם, בין המקובלים, בין הפילוסופים, בין בעלי המוסר והעבודה, על העזיבה הרוחנית, שיסוד הקובלנא הננו מוצאים בתורה, נביאים ובכתובים, ובדחז"ל כולם. דעת אלהים, אהבתו ויראת הרוממות, הבאה מתוך הכרה וידיעה המשובצת ברגשות חיים ומלאים המתחדשים לבקרים, הוא היסוד הפנימי, לכל העולם כולו, לכל החיים, לכל המטרות של כל התורה והמצוות, של כל התלמוד וההלכה, אשר אם הוא כאן הכל כאן.

הסיבה, אשר הניעה את לב מהרסי העולם לקצץ בנטיעות ולהפוך את הקערה בהכחשת הקבלה, בפנימיותה היא רק מה שנחשך העולם מדי דור ודור מכל מאור פנימי, הבא דרך צינורות הרוחניות.² ע"כ חדלה האהבה מתוך מיעוט הידיעה, ומתוך יבשת הרגש פסקה החבה, ומתוך שנתבטלה האהבה יצאה הרשעה לקצץ את חבלי היראה, שנעשו למעמסה, ולא מצאה ע"ז יכולת כ"א בהכחשות רשעיות ובוריות. ואם היתה האהבה נמשכת מתוך קדושת הנפש וחיבורה לאורה של תורה, ע"י כח ההגיון הרוחני, המתחבר עם עומק ורחב של ההלכה המעשית, לא היתה באה כלל לידי מדה זו, וממילא היתה מרגשת שהפיכות הסדרים שלה בהצעת הדורות, שעשתה אותם פלסטר, לא יועילו כלל להפר חק ולנתק מוסרות".

ובהמשך האגרת הוא מסביר מדוע לימוד האמונה צריך להתחדש דוקא בדורנו:

"והלימוד הרוחני של התורה, בתור חלק רשום הנדרש כראוי, אף אם לא הי' נהוג בדורות הראשונים, שלא היתה המחלה הרוחנית גדולה כ"כ, גם אז היינו חייבים לחדש אותו ולקבעו, אבל באמת קבוע וקבוע הי' מראש מקדם, וכי יוכל לעלות על דעתנו, שכל ההגדות כולן והמדרשים, שבהם גנוזים אוצרות חיים של גנוי תורה, חכמות רוחניות ונשגבות, אלא שנתעלמו במעטפות מפני כמה מטרות, אשר כבר בארו אותן הראשונים האפשר הוא שלא היו למדים אותם עם הראויים להם בכל הודם וזהרם הפנימי. ובדורות האחרונים למדו כמה מגדולי ישראל באורח קביעות את התלמוד הרוחני, אם בדרכים של חכמי הקבלה, או בדרך המחקר והמוסר, אבל למדים היו בדרך הרחבה הראוי לעשות פירות ופרי פירות, אלא שאז עוד לא הי' המצב מחייב להרחיב כ"כ את הדברים, כמו שלא הי' המצב מחייב כ"כ להסיר את המעקשים מדרך התולדה וסדרי דברי הימים, מפני שלא היו הדברים כ"כ מסוכסכים, טרם באו פריצים ויחללוסם..."

1. מגמה כיוון.

2. ע"י גם אגרות ב עמ' קכג.

ג. הלימוד בספר הכוזרי

הספר שנבחר להיות הראשון ללימוד האמונה בישיבתו של הרב ביפו היה ספר ה"כוזרי", וכך כותב הרב לאחיו באגרת מיפו בש' תרעא (אגרות ב עמ' ד):

"על דבר הישיבה, ב"ה סימני קידמה איכותית נראים במפעלנו. כעת הוספתי את המקצוע החביב והיסודי של לימוד חכמת דתנו הקדושה, הפנימית, בהגיד שלשה שיעורים בשבוע את הכוזרי ע"פ הרצאותי בהרחבה ב"ה".¹

את הסיבות המיוחדות להתחלת לימודי האמונה דוקא ב"ספר הכוזרי" ואת המיוחד בספר זה, מציין הרב באגרת לאחיו שנשלחה מיפו (אגרות ב עמ' קלט):

"על דבר האפשרות של שיעורי הלכות דיעות וכל החלק הרוחני שבתורה. על מדוכה זו ישבתי עדן ועדנים ות"ל שהנני זה יותר משנתיים מרצה שיעורים קבועים, איזה פעמים בשבוע, את הכוזרי, בתור ספר המתפשט בהגיונותיו על רוב המקצועות של הלכות דיעות ע"פ דרכו, ושהוא בעצמו כולל תמציות של שיטות עמוקות ורחבות, ואגב הנני כמובן נפגש בדרך הלימוד עם הבירורים של יתר השיטות, והפרטים השכליים והמוסריים הרבים היוצאים מהן.

וכשם שאין לחוש כשמרצים שיטות שונות בהלכה, ומפלפלים בהן, מפני הבליהם של הצדוקים למיניהם שפרשו לחוץ, כי אנו יודעים שהננו מבארים ודורשים את התורה לאמתתה, ע"פ הוראת חז"ל הנאמנים, ראשונים ואחרונים, כן אין לנו לחוש מפני שינושי ההלכות הללו מאותן שלא שמשו כל צורכן, אם רק נעסוק במקצוע של תורה זה, בדרך שקידה וקביעות, לא בדרך העברה וגמגום.

וכבר ידעת שלע"ד רק בהשבה לתחי' את תורת אמת ואמונה באמת, בכל הגדול, הרוחב והעומק היותר אפשריים, תלוי תיקון עולמים, וכל המסתעף לו, להאיר עינינו ולשמח לבנו ולגדל כחות מבחרי בנינו בתפארת אמת, לגדל כבוד התורה והוגיה, ולישר דרכי החיים לעם ד' הגוי כולו, בדרכי נועם קודש ושלוש".

מאגרת זו ניבטת הערכתו הגדולה של הרב אל ספר הכוזרי, "בתור ספר המתפשט בהגיונותיו על רוב המקצועות של הלכות דעות", ומפני כך הוא מהווה ספר היסוד של לימודי האמונה.

לאחר מכן, כאשר הוקמה ה"ישיבה המרכזית העולמית" בירושלים, העביר גם שם הרב שיעורים בספר הכוזרי. את הרשמים משיעורים אלו מוסר הסופר ר' שבתאי דניאל, תלמיד הישיבה:²

"פעם בשבוע היה הרב נותן שיעור בספר הכוזרי. קודם פסקה אחת ומפרש אותה שעה שלמה. אחרי יום של לימוד גמרא ומפרשים, כשהמוחות היו רתוקים לחומר מוצק, היו באים הלומדים אל שיעור הכוזרי בשעות הערב כאל שיח המרענן את הנפש.

הרב היה משוחח ללא מעלות ומורדות בקולו, בנעימה שוה – כשהדברים קולחים מפיו בטבעיות. קרבת נשמות היא קרבתו אל ריה"ל, חודשים מרובים היה הרב מפרש את תפישתו המיוחדת – ישראל כקומה חדשה בבריאה.³ ההסברים על תורה וישראל, תורה וארץ ישראל, שחוקיהם הטבעיים שונים ונעלים מכל איתני הטבע, היו מובעים בפי הרב בעושר הביטוי, בדקות ההגדרות ובהזדהות מוחלטת עם תפישת היחוד של "עם סגולה" ו"ארץ חמדה". מפרק לפרק היה גם מסביר את דברי הכוזרי בדברי ההלכה, דעותיו הוצקו בדפוסים הלכתיים ונעשו דינים כאמונות ודעות".

1. וכן בחוב' "לשלשה באלול" עמ' טז: "בישיבתו ביפו התקבצו בעלי כשרונות מצויינים מירושלים ומחו"ל, ולימוד שיעורים קבועים בגמרא ובפוסקים ובס' הכוזרי".

2. דבריו נתפרסמו ב"עומר" ניסן תשי"ח עמ' 23.

3. ע' אגרות א עמ' קעה.

ד. מהלך השיעור בספר הכוזרי

מהאגרת שהובאה לעיל (אגרת תקא, אגרות ב עמ' קלט) אנו למדים גם על דרכו המיוחדת של הרב בלימוד ספר הכוזרי, ובלמוד האמונה בכלל.

הרב לא היה קורא ומפרש את הטקסט ותו לא, דברי הכוזרי היוו כעין נקודת מוצא להקפת כל הנושא המדובר מכל זוויותיו, הן מהצד המוסרי הן האמוני והן הפילוסופי. את הנושא היה הרב מקיף כסוגיא בהלכה ומביא את כל השיטות שנאמרו בקשר לאותו נושא, את דברי הכוזרי מחד ואת דברי הרמב"ם מאידך, וכן את רבינו בחיי, העיקרים וכדו' – משה אותן ומבדיל אותן. ניתן לומר בעצם שהשיעור בכוזרי היה "שיעור כללי" בענייני אמונות ודעות.

השיטות השונות לא רק שלא יצרו סתירה, כלכול וטישטוש בשיעוריו של הרב, אלא יצרו תמונה שלמה וכוללת על אותו נושא, לאחר שהרב היה אורג את כל אותן השיטות למסכת פנימית אחת, אשר הצד הפנימי שבהן מתאחד ויוצר תמונה חדשה ובהירה.¹

כך גם כותב הרב באגרת אל ר' יצחק אייזיק הלוי הנ"ל (אגרות א עמ' קצב):

"... כשאני אומר שהננו צריכים ללמוד גם את הצד הרוחני שבתורה בדרך תלמוד קבוע, ושבוה תלויה היא ישועת הדור, אינני חושב כלל לצמצם את מגמתי על איזה ספרים מיוחדים, לא אחרונים ולא ראשונים. אין כונתי ללמוד את "האמונות ודעות" לרס"ג, את "מורה נבוכים" וה"כוזרי" ודומיהם כשהם לעצמם, כדי ללמוד את הדעות שבהם למען שנקח מהם זין ללחום מלחמתנו...

אינני מדבר בשביל טנדנציה מעשית, כי אם בשביל חובת תלמוד תורה במובנה הגבוה, שסוף הכבוד לבא, ובוה אינני מוציא מן הכלל שום צד מכל הצדדים שנמצאו איתנו באוצר הרוחני שבתורה, בין בתורה שבכתב ובתורה שבע"פ, מן הראשונים ומן האחרונים, בין מן הפילוסופים, בין מן המחקרים, בין מהמקובלים, בין מבעלי האגדה והדרוש, בין מבעלי המוסר והעבודה. כולם יחד הם לנו מקצוע גדול בתורה, שחובת ת"ח בזמננו גדולה היא לדעת אותם.

... וכשם שהעושר של ההלכה משתלם הוא ע"י ידיעת כל השיטות כולן, בין שהן מוסכמות להלכה ובין שהן דחיות, מפני שרבו הידיעה והכרת הגוונים המרובים והשונים מחכים את הלומד להיות עושה את עצמו, שיעשה בעצמו אדם מקורי, היודע לזרוע ולהכריע, להכריע ולחדש, – כמו-כן העושר האגדי. לא במובנו השטחי, כמו שעשו חכמי אשכנז, וכשם שנוהגים בעלי הסימינארים, כ"א במובנו העמוק והפנימי, הנקנה ע"י יגיעה ותלמוד קבוע, המחובר עם קדושה ויראת שמים טהורה של עוסקים בתורה לשמה, הוא מכשיר את האדם להיות בעצמו איש חי חיים רוחניים וקדושים, באופן שיהי יכול לחדש בעצמו דרכים רבים ונשגבים, להאיר באורה של תורה, בכל הצדדים שהדור צריך להם בימינו, ממש כאותם העניינים והפעולות שעשו הגדולים הקדמונים וחשובי האחרונים בזמניהם".

הדעות השונות שבענייני אמונות ודעות, אינן סותרות זו את זו כאשר הן נלמדות בצורה פנימית ומעמיקה, וכך מבאר הרב ענין זה (אגרות ח"א עמ' פד):

"כלל גדול אומר לכבודו, שההשקפה היותר מאירה בענייני אמונות ודעות כמו בכל העניינים הנשגבים, היא לצאת מהחוג הצר שבו נמצאות שיטות מחולקות, הצורות וזאת זו ומבטלות אלו את אלו, ולבא עד מרום הפסגה שמשם נשקפות כל הדעות בשרשן, איך

1. עי': תחילת אדר היקר, מאמרי רביה עמ' 11 – "כיצד מבקרי", עצות מרחוק, אגרות א עמ' פד, הקדמה לעין א"ה.

שכולן עולות למקום אחד, ורק שינוי תנאים באורחות החיים ובמצב הנפשות הוא המחלק ביניהן.

והחוקר המיושב, המשתמש בשכל ישר מצורף לרגש בהיר ונכון ידע איך להוקיר כל דבר בערכו, ואיך לשלב [את] כל הדעות במצב כזה שכל אחת תשלים את החסרון שיש בחברתה, אפי' במקום שהן גראות כחולקות זו על זו. זאת היא ההשקפה העליונה הנובעת מההכרה האלוהית האמיתית "הכולל הכל וכוללם יחד".

וצריך בזהירות לחלק בין הצעה כוללת זאת, שהיא יודעת להעמיק אל חקר כל אחת מהדעות, ולהוקיר כל רגש כפי עומק שיווי, ובין הסכלנות הקרה הבאה מתוך מה שאין העולם הרוחני תופש מקום בנפשו.

זאת האחרונה מוכרחה היא לסגת מפני האורה וברק החיים, והראשונה תגדל ותפרח תמיד במעלה יותר גדולה, עד אשר תמלא הארץ דעה את ד' שאז "לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קודש". ועם מילוי העושר המדעי והרחבת כל שיטה לפרטיה יהיה גדול כח השלום המקורי המאגד את כולם.

רשמים מהתנהלות מהלך השיעורים ב"כוזרי" מוסר ר"ש דניאל הנ"ל (שם):

"אף בשיעור "הכוזרי" כבשיעור תלמודי היה מתפתח משא ומתן בינו לבין המקשיבים. הוא מתח גשר בין הלכה לבין מחשבה, ועל הגשר הזה צעד יחד עם תלמידיו.

רעיונות עזי מעוף נתגלגלו להלכות, והלכות מאוששות הצמיחו כנפים. המעברים בין התחומים נצטמצמו, עתים נעלמו לגמרי. כשהרב מביע את מחשבותיו על תורה אחת בשיעוריו בהלכה ובדעות, שיעורים בפרשיות השבוע, מסכמים דעות וקובעים כללים בשכל וברגש סוללים את הדרך לתורת ישראל".

שיעורי הרב היו עמוקים מאד וכנראה שרק מעטים ירדו לסוף דעתו (עי' לעיל ח"ב פ"ב) וכך גם טיפר ה"נזיר" בשיעוריו:²

"הרב זצ"ל היה נוהג ללמד בישיבה שלוש פעמים בשבוע מצוות התלויות בארץ, ופעמיים בשבוע שיעור בכוזרי. מהכוזרי הוא היה קורא שורה, ואח"כ היה ממשיך ע"י שזירת רעיונותיו. פעם אחת בסוף אחד השיעורים ניגש אלי סופר אחד ואמר לי שהוא חושב שאף אחד לא הבין את דברי הרב, אולי רק אחד".

ה. שנות הלימוד בספר הכוזרי

כנראה שהתחלת השיעורים בספר הכוזרי היתה בשנת תרפא, זאת עפ"י סיכומי של הרב מ', ג' בארג זצ"ל אשר סיכם את שיעורי הרב בשנה זו (נתפרסמו במאמרי ראי"ה ב' עמ' 485). כנראה גם ששיעורים אלו נסתיימו בשנת תרפה, זאת עפ"י דבריו של הרב גלובמן שבשנה זו סיכם את סוף ספר הכוזרי, זאת אומרת שבמשך חמש שנים למדו את כל ספר הכוזרי.

בשנים האחרונות לחיי הרב התחילו שוב בלימוד ספר הכוזרי,³ ומדוע יש לנו שתי שיחות מבוא שסיכם הרב מ"צ נריה בש' תרצד, (נדפסו ב"משנת הרב", י-ס תרצ"ו, ויודפסו אי"ה שוב כאן בעריכה מחודשת). התחלת לימוד הכוזרי בפעם שניה היתה בשנת תרץ ח' שבט בשעה 7⁰⁰ בערב, הציבור הרחב שהתעניין בתורתו של הרב נקרא לבוא אל השיעורים כמודעה בעיתון. (עפ"י מודעה בעיתון "ההד" - שבט תרץ, שנה ה' חוב' ה).

2. שיעוריו מתפרסמים כאן בחוברת לראשונה, מסיכומי אחד מתלמידיו.

3. שיחות ראי"ה (עמ' רג) לרמ"צ נריה.

שיעוריו נוספים של הרב באמונה היו ב"שמונה פרקים לרמב"ם", שיעורים אלו היוו שיעורי הקדמה לשיעורים על מט' אבות. משיעורים אלו נותרו מספר סיכומים של אנשים שונים ובעז"ה יצאו לאור. שיעורים נוספים התקיימו גם ב"חובות הלבבות", כמו כן היזה מתקיים שיעור מיוחד כל ראש חודש בעניני אמונה ומדות אשר היו קשורים לענינו של החודש.⁴

השיעורים השונים שניתנו ע"י הרב

פרטים על השיעורים השונים שהיה הרב נותן בשנות הצ' מוסר ר"ש דניאל במאמר "השיבה המרכזית העולמית" בו הוא מפרט את תוכנית השיעורים שניתנים בישיבה ע"י הרבנים השונים (נתיבה כח כסלו, תרצב):

"שיעוריו ההלכתיים של הרב הראשי מצטיינים בבקאות רבה, בהגיון בריא וישר, ובאנליזה עמוקה של יסודות ההלכה. שיעורים אלו מדרבנים את בני הישיבה לחדוש ולברור כל דבר ודבר.

הרצאותיו האחרות, הנאמרות בשפה עברית עשירה ועסיסית שיש בה אלמנטים פיוטיים, מיוסדות על ספרי חכמינו ההוגים הגדולים, כגון: הרמב"ם, ר' יהודה הלוי, ועוד. במשך חמש שנים הרצה הרב על שמונה פרקים של הרמב"ם, בירר וליבן הרבה ענינים עמוקים בחכמת הנפש ותורת המוסר הישראלי.

אחרי גמרו את שורת שיחותיו על שמונה פרקים להרמב"ם, שהיו מיוסדות על היסוד הפילוסופי-דתי של הרמב"ם, עבר להרצות על "הכוזרי" על פי היסוד השיירי-דתי של ר' יהודה הלוי. בהרצאותיו אלו הנהו מגלה ומחשל את ההשקפות הישראליות המקוריות של אביר השירה העברית. מובן שאין בית מדרש בלי חדוש, והרב שהוא אגב פילוסוף עמקן ורב הכה, מברר ומלבן הרבה ענינים העומדים ברומו של עולם המחשבה.

לבד שני שיעורים אלו, מוסר הרב קוק ארבע פעמים בשבוע שיעור ב"יורה-דעה" לפני אברכי הישיבה העומדים לקבל משרות בקודש. יום-יום הוא נותן שיעור במשניות שבהם הוא מברר בדרך הפשט וההגיון, הרבה מקומות קשים במשנה.

מדי שבת בשבתו הוא מנהל שיחה מענינת ועמוקה על פרשת השבוע, ומדי שבת בשעת הסעודה השלישית הוא מנהל שיחה מתובלת בדברי קבלה, חסידות, פילוסופיה והלכה. לשיחה זו באים הרבה שומעים מגדולי ירושלים מלבד קהל בני הישיבה".

ובמאמר מיוחד על שיעורי הרב⁵ הוא מוסר על שיעור מיוחד שהיה נמסר:

"בראשית זמן הלימודים, כשהיו פותחים במסכת חדשה, היה מיוחד את שיעור הפתיחה לתוכנה הכולל של המסכת... מהלכה לאגדה ומאגדה להלכה, ומיצוי סוגיות המסכת לבני כללים בהלכה וליסודות של דרך התורה במידות ובמעשים, לפרט ולכלל.

בשיעורים מזהירים אלו הכניס [הרב את] כל יכולתו הרוחנית. המסכת כולה נתקפלה בשיעור וראוה בעיקרי סוגיותיה... בשיח אגדוטיה ובנשמת עניניה".

4. שמעתי מפי הרב פנחס אמבר שליט"א אשר למד חברותא עם מרן הרב, וכן ב"העומר" תשי"ח שם. תאור נוסף על השיעורים נמסר בחוב' "לשלשה באלול" עמ' ל"ו.

5. "העומר" שם.

ד

עבודתו של הרב גלובמן בסיכומי השיעורים

א. הערכת עבודתו

לא נוכל להעריך כראוי את עבודתו של הרב גלובמן עד אשר יצאו כל כתביו וסיכומיו, דהיינו: הכוזרי, שמונה פרקים לרמב"ם, שיחות לפרשיות השבוע שנאמרו בסעודה שלישית.¹

מ"מ ברור הדבר שהוא היחיד מבין תלמידי הרב שעשה עבודה כגון זו, בהיקף גדול ובאיכות טובה ומספקת, דבר שהיה קשה מאד בגלל עומק הדברים אשר רק גדולי דעה ובקאים בענייני אמונות ודעות יכלו להבינו כראוי (עי' לעיל פרק ב). וכדבריו לעיל: "הרב פנה אלי ואמר: כנראה שעסקת בענינים אלה ולמדת בספרי המחקר, היה כדאי שתשרשם את השיעורים האלה וישארו בכתובים".

אך בעצם אפשר לומר שהוא היחיד שנשאר לנו ממנו מעט מהשיעורים מלאי העומק וההוד של הרב זצ"ל. ישנם עוד שסיכמו את שיעורי הרב, אך לא בצורה כה מסודרת ובעמל כה רב, וכן לא בהיקף כזה, אלא רק שיעורים ושיחות ספורות.

ואלו הם דבריו של ר"ש דניאל אחרי תיאוריו את שיעורי הרב (שם):

"בשעתו גרשמו קטעי דבריו בהלכה ובדעות, מפעם לפעם היו מעיינים בהם וגם חוזרים בשמו על איזו סברא או הברקה. ברבות השנים נעלמו רוב הרשימות והשכחה נתנה את אותותיה בזכירת תוכן הדברים...

שיעוריו היו רסיסים ממנו, עמוד אור שכל הנמצאים במחיצתו היו שרויים ברושם חוייתי עז. חווית שיעוריו של הרב חותמה חותם-תמיד".

דבר נוסף שיש לציין בעבודתו היא העריכה היפה עליה עמל הרבה, וכן הכתב היפה בהם רשם את הדברים. ברור הוא שבשיעור הדברים נאמרים במרוצה ובעירוביאי ודילוג מנושא לנושא, למרות כל זאת הוא עמל וחיבר את הדברים למקשה אחת הערוכה בטוב טעם ומנוסחת כראוי, אף עם כותרות.

כל הדברים האלו כמובן שלא היו מושגים לולא העמל הרב שהשקיע בעבודת קודש זו, ולפי עדותו:

"העבודה הזאת של כתיבת השיעורים נמשכה כשנה שלמה... ואח"כ (אחר הסיכום בשעת השיעור) נפיתי את הכל בג' נפות, עד מהדורא בתרא זו".

ואכן אף על "שמונה פרקים" נותרו בכתב יד שלוש מהדורות של סיכומי השיעורים שמתוכן ניכרת עבודת העריכה המאומצת.

לסיכום יש לומר שאין להתייחס לסיכומי שיעורים אלה, כאל דברים שנכתבו לשעתם בלבד ובאופן אישי, כרוב המסכמים בד"כ, אלא לדברים שנכתבו לדורות מפני השמועה, מה עוד שלפי עדותו היה הרב זצ"ל עובר על הסיכומים לפעמים.

1. רבים מסכומיו של הר' קלמן פרנקל שהו"ל את שיחותיו של הרב בסעודה שלישית ("שמועות ראי"ה". ס' בראשית, י-ט תרצט) הועתקו מסיכומי הר' גלובמן. דברים אלו מסר לי הר' הררי העוסק בעריכת שיחות אלו. רוב סיכומי הר' גלובמן בסעודה שלישית אינם בידיו, ויתכן שאבדו.

ב. דרך עבודתו

על דרך עבודתו בסיכומי השיעורים כותב הרב גלובמן:

"וככה מנהגי, אני רושם וכותב על הגליון מפיו את הדברים, עד כמה שידי מגעת, ולפעמים רק את הקיום היסודיים. ואח"כ אני בא הביתה ומחבר ומצרף את הדברים בקישור ודיבור לדבר שלם, ולפעמים אני מראה גם לרב ז"ל. על פי רוב הוא נתן לי הסכמה שלמה, ולפעמים היה מעיר אילו הערות ותיקונים או משלים את החסר שנשמט מתחת ידי".

ובסוף דבריו הוא מוסיף על דרך עבודתו:

"השתדלתי בכל האפשרות לדלות ולמצות את כל התוכן והכונה של הרב ז"ל, ולקשר ולחבר את כל הענינים שנרשמו מפני השמועה בכתיבה חטופה של רעיונות עמוקים השוטפים ועוברים זה אחר זה כגלי ים שוטף וסוער, ולפעמים כברקים מבריקים בזוהר עילאה ובנגהות לאין ספורות, ואח"כ גיפיתי את הכל בג' נפות עד מהדורא בתרא זו".

מדברים אלו נראה כי בשעת השיעור עצמו סיכם את הרעיונות ואת המהלכים באופן כללי, זאת אומרת רעיונות עיקריים השייכים לפרק בכוזרי או לנושא שעליו מדובר הכוזרי, רק אח"כ קישר את הרעיונות למהלך אחד של הרצאת דברים. דבר זה ניכר לפעמים גם מתוך סיכומי השיעורים; משפטים מסויימים ולפעמים אף רעיונות שלמים באו לפעמים בקצרה, ונשארו סתומים או בלתי מבוארים כל צורכם. כנראה שבשעת השיעור התבארו דברים אלו ביתר הרחבה, ובשעת השיעור סיכם רק את תמציתם וכך נשארו הדברים בידינו.

שיטת סיכום זאת היתה הכרחית כתוצאה מדרכו של הרב זצ"ל בלימוד ספר הכוזרי ובעניני אמונה. דרכו היתה להרצות את כל השיטות באמונה, ודברי הכוזרי היו כנקודת מוצא לפתיחת הנושא והעמקה בו (ע' מש"כ לעיל ח"ג פ"ד). שטף כזה של רעיונות ושיטות ודאי שהקשה על סיכום השיעור מלה במלה.

דבר זה מפחית אמנם מדיוקם של הדברים שנאמרו ע"י הרב, אך הוא בלתי נמנע בשיעור ש"הרעיונות העמוקים שוטפים ועוברים זה אחר זה כגלי ים שוטף וסוער", כדברי הרב גלובמן.

ג. הסגנון

סגנונו של הרב זצ"ל

סגנון מיוחד הוא סגנונו של הרב זצ"ל, מצדו האחד הינו שירה מלאת רגש וצבעי חיים רעננים הפורצים מנשמתו של הרב, ומצדו האחר – תוכן הדברים הם הסתכלות שכלית חדה מעמיקה ומנתחת מושגים מופשטים.

צורת הכתיבה הסיפרותית הזאת איננה קלה לקריאה, והתוכן הברור של הדברים נחבא בין המליצות הספרותיות. על סגנונו המיוחד כותב הרב באגרת לד"ר ב', מ' לזין העורך של כתב העת "תחכמוני" שבו פרסם הרב לראשונה את המאמר "קרבת אלהים"! ואלו הם דבריו (אגרות ב עמ' יא):

"על דבר המאמר (הג"ל) חביבי, תבקש לפרש רזי עולם, וכמה קשה עלי ההסכם לדבר אפילו אותם ראשי הפרקים שהרשתי לעצמי לרשום, ואיך ארחיב עוד את הדברים. אני סומך על עצמי על "עת לעשות לד", לדרוש בפומבי ב"מעשה בראשית" ע"פ מה שקלט רוחי מרוח ד' אשר על יראיו הבאים בסודו, ולהלביש הענינים בצורה ספרותית כמה דאפשר, כדי שהמעמיקים המיוחדים שנטייתם המיסטית חזקה היא,² והם גם נמדדו מאורח החיים אשר באור העולם האצור באור תורת ד', יבואו ויראו כמה גבהו אורחות המחשבה הישראלית בחוג החבוי הזה. אבל ליתן אלה הרעיונות בצורה לגמרי "פופלרית" לעשותם מוכשרים לטפולו של כל שוגה המתיימר לחכם לב – עד כדי השראה כזאת לא באתי עדיין".

ובאגרת נוספת (אגרות ב עמ' סז) הרב מקפיד מאד על שינוי סגנונו מפני הסיבה הנ"ל:

"אבקש מאד שלא לשנות שום דבר בסגנון המאמר, (למהלך האידיאות בישראל) כי לפעמים בשביל שינוי מליצה קטנה מקבל הענין צורה אחרת, ביחוד בענינים עיוניים כאלה".³

וכן גם מוסר תלמידו של הרב אשלג, ר' דוד מינצברג, אשר שוחח עם הרב זצ"ל על השתלשלות חכמת הנסתר, ואת רשמיו הוא כותב אל הרב אשלג במכתב (כת"י):

"שיטת בעל המאמר הזה (הרב קוק) היא להלביש את השגתו האמיתית לדעתו בחכמת הספרות בדרך מודרנית, עד שכמעט לא יוכר מה שמתלבש בו, אלא רק לאנשים יחידי סגולה המבינים".

את הלבטים הפנימיים ואת ההכרח להסתיר את סתרי התורה במחבא הסגנון הספרותי – כותב הרב בפסקה בכת"י:

"הגני צריך לשחרר את ספרותי מכבליה, מפני מה איני יכול לכתוב את עומק רעיונותי בדרך ישירה – בלא סיבוך ובלא הרכבה יתרה, כי אם דברים כמשמעם להגלימם כפי סדר יצירתם" – זהו סוד מוסתר, נעו מעגלותיה של אורח החיים וטלטל הקב"ה שביליה של תורה. מניעות גדולות עומדות נגד כל התגלות רוחנית עליונה שלא תופיע בכל הרחבתה, אין העולם כדאי לאורה יתרה. אבל אנו חייבים להלחם עם המניעות, עומק החסד ינצח את הכל, ערפלי המחשכים יסורו, ינוסו הצללים וכבוד ד' ואורו יופיע".

ההלכשה של הרעיונות העמוקים בדרך ספרותית של שירה ומליצה גורמת מצד אחד לעירפול העומק של הדברים ולכאורה גם לחוסר דייקנות ומקשה בכך על הקורא. על דברים אלו מגיב הרב באגרת (אגרות א' עמ' רס"ז), אל הד"ר לזין שפירסם בבטאון "תחכמוני" את המאמר "טללי אורות",⁵ וביקש מהרב לתקן את הנוסח. ואלו הם דברי תשובת הרב:

"...ואשר תציג למשל את הספרות האירופית בדיקנותה ובירורה. במה שנוגע לעצמי, אוכל להודות, שאינני בעל סגנון של הסברה כראוי. מכל-מקום בכללות אומר, שאינני מקנא בבעלי הגילוי, שהם מבטאים את הכל בבירור. בהרבה מקומות ישנם ענינים גדולים כאלה, שרק אם נמעך אותם, אם נטשטש את צורתם, עד שיהיו קטנים כ"כ, כמו שקטן

2. עי' גם אגרות ב' עמ' ר"ו.

3. עי' גם בשבחי הראי"ה עמ' רצה, הקפתו של הרב שלא לשנות בסגנון שישנה את התוכן. מצד שני יש להדגיש כי הרב היה מעוניין שיבאו אנשים אחרים ויפשטו את דבריו לצבור ובכך יתרבה העיסוק בענינים אלו – עי' עדותו של הרב ברמן, "שבחי הראי"ה" עמ' רלג, שם עמ' רצב.

4. עי' גם אגרות א עמ' קנר.

5. נתפרסם במאמרי ראי"ה עמ' 18.

הוא הדיבור שלנו לעומת תעופת המחשבה, אז אנו יכולים לבטאם בכירורם.⁶ אבל כל זמן שנחדור אל פנימיות הנשמה, שבתוך הדברים, ונשתוקק לענינים בעצם גבהם, בשום אופן לא נוכל לברר את הכל, ולא נמצא בקרבנו שום נטיה לחלוק על "הכונה האלהית"⁷, ששמה את הדברים הנשגבים עלומים בטבע, "עלמא מתקיימא ברזא"⁸. בהכרה זו של הכרח המצפון נשתוו הזוהר והמו"צ בלשונותיהם השונות, המובאים בזה בסימני-ההבאה. ולפעמים תכופות מאד נוכל להרגיש, שמי שבא לגלות את הכל נותן לנו תעודה נאמנה על עניות רוחו פנימה. ילכו נא דברינו בהדרגה. כשמתכשרת הנשמה לחוש מאליה מרמזים דקים את האצור בתוכיותם של דברים, של מעשים ושל מאמרים, אז אותו הכשורן מתהפך בקרבה לכח של חיים, לא רק לאיזו השלמה גרידתא, של איזו השכלה בעלמא. וכפי מה שכח – חיים זה מתפתח ויוצא לפעלו, מתעשר ג"כ כח הדבור, עד שיוכל לגלות חלקים גדולים מוהנכמסים בתוכיותה של הנשמה. ועם דרך הגילוי בעצמו, באים תגים לאותיות, שבהם גרמזים ענינים יותר נעלים, יותר אמיצים וגדולים, שהם עומדים בעז חביונה של המחשבה, המשמרת את עושר חיה בקרבה פנימה. "מה רב טובך אשר צפנת ליראיך"⁹.

...איך שיהיה, איני מקפיד כל כך על הקיצוע החיצוני, במקום שהדבר קשה לי. יבאו דברים חיים במחננו¹⁰, דברים שנדברים בבטחה, מתוך נשמתה השלמה של האומה, אשר רוח חי העולמים חי בקרבה, בלא שום פחד וזחלנות מצד אי-הסכמה מן החוץ..."

כך כותב הרב גם באוה"ק (ח"א עמ' קח) בפסקה "שפת הרזים":

"רזים צריכים להיות מוסברים ומובנים ע"י רזים דוקא, ולא ע"י דברים גלויים. וזוהי השיטה הטבעית של גילויי האמיתות שהיא נעלה באין ערוך משיטת התרגום, שהוא בנימ' תרדמה.

דוקא הנעלם, בנעלם מתבאר. וריבוי סעיפי התעלומה כל אחד מאיר על חבירו, ותעלמה יצא לאור".

סיבה נוספת לכך שהרב כתב את הגיגיו בדרך ספרותית היא בכדי שדבריו ישפיעו על הדור אשר עיניו נשואות אל הספרות ומשם הוא מושפע.

קריאתו של הרב שתופשי התורה המוכשרים לכתיבה ולספרות ישתמשו וישפיעו בכלים אלו חוזרת ונישנת הרבה פעמים, וכמובן שהרב עצמו היה דוגמא למעשה בענין זה.

במכתב שכותב הרב לאחד מתלמידיו הצעירים, הר"י לוי, מצרף הרב את הקריאה הנ"ל, (אגרות ב עמ' רכו):

"והנני לעורר את כ' ואת כל הצעירים החפצים להתעודד לחיים רוחניים, מכובדים ומתוקנים באמת בע"ה, ע"ד ההסתגלות הספרותית. הננו חייבים לקנות לנו את הכשרון הספרותי, את הסגנון החי לכל צבעיו, את הפרוץ ואת המליצי. ואם יש בנו מי שמרגיש את רוחו בנטיה לשירה ופיוט, אל נא יעזוב כשרונו. יעשו מסות, בחינות, "ללמד בני יהודה קשת". סוף-כל-סוף אע"פ שאני מלמד לעצמי ולאחרים, שתהיה מדת השלו' והחסד

6. וכן כותב הרב באגרת אל הרב ברלין עורך כת"ע ה"עברי" (אגרות ב עמ' ז):
 "הייתי חפץ מאד למלאות כמה דאפשר את החסרון המורגש הזה, אבל דא עקא, הסגנון המודרני של עכשיו ורעיונות עבריים – באמת לעמקם – הנם כעת במדרגת "תרתי דסתרי", ולי ביחוד קשה מאד לסגל לי את שניהם יחד. מרגיש אני תמיד, כי אותה המרה שאני חפץ לצאת ידי החובה הסגנונית המודרנית, הנני פוגם בעומקה של המחשבה..."

7. מו"ג, פתיחה.

8. אדרא רבא זהר נשא קכת.

9. תהלים לא כ, וע' בראשית-רבה פ"א.

10. ע' גם אוה"ק א עמ' ד ד"ה כל מה ושם עמ' ה ד"ה והעקשנות.

גברת התכונות בנפשותינו ובסגנונינו, מ"מ חמושים אנו צריכים להיות למלחמת ד' בעמלק הפנימי והחיצוני, והננו חייבים להכין לנו את הנשק הזמני: העט. אנו צריכים לתרגם ע"פ הסגנון הזמני את כל האוצר הקדוש שלנו, אוצר הדעות והרגשות של כל התורה כולה כמעט, לקרבם לבני-דורנו, דוגמתו של עזרא, שנשתנה הכתב על-ידו, שאחד הטעמים הוא גם לקרב ע"י זה את דורו להבנת התורה ולמודה: כמובן, דבר זה רק משל הוא, ואנו עסוקים בזה בעיקר בעניני תורה-שבע"פ וחלק האגדה ביחוד, ע"פ כל ספרי-הקדוש עד ימינו. אוצרי-אוצרות של אמנות-קדש גנוזים בהם, ועלינו לדלותם בכל יום תמיד, ולתתם בספרות הסגנונית של ההווה. ו"אם שמע בישן תשמע בחדש", וחדשים לבקרים יהיו צצים ופורחים לנו מחשבות, ציורים, הרגשות כבירות, חיקויי אמתיות פנימיות, מנצחות לאומים בעוזן, כובשות עולמים בממשלתן. אל נבהל מפני תשוקה רוחנית סוערה המרקיעה לשחקים. מיושבים וטהורי-לב הננו דאים על כנפי רוח סוד כל היקום, "אשר במאמרו ברא שחקים וברוח-פיו כל צבאם"... אל תכוזו לשום הזדמנות להעלות על הספר אמרי-יושר, מלאים חן, מסולאים בחופש-רוח-טהרה וקדושה, שהוא החופש העליון, המבוקש העולמי היותר מגמתי".

כך אמר גם הנזיר בשיעוריו¹¹:

"הרב זצ"ל רצה לא רק לגלות את זה (תורת הנסתר) סתם, אלא בשפה ספרותית, ובזה להפיץ את אורות הקדוש בין עם ישראל ועל ידי זה בין כל העמים".

אך גם סגנונו הספרותי של הרב לא היה קליל וקריא להמון העם, על דבר זה קבל אחיו הרב שמואל, והרב השיב לו באגרת (אגרות א עמ' קנא):

"אחרי רואי שאתה רומז לדמות את מה שאין הסגנון מלוטש אצלי, לפי דעתך, לאותם השיבושים שבשפה... ואתה חושב שכל מה שאינו מסוגנן לפי הטעם של הספרות החדשה זאת היא שבשפתא. ואנכי יודע, כי לא תאריך הרבה ממשלת הסגנון החדש בעניני חכמה חשובים. כי פזיזות וקלות דעת קבעו עליה אות קין, והיא עומדת להיות עוברת מן העולם, ותחתיה תקח מקום צורה שכובד ראש ויראת שמים מיושבת חקוק עליה".

אך יותר מכל הסיבות השונות, הרב כתב בסגנון זה כי הוא היה טבעי ועצמי לו, סגנון זה היה הצורה הטובה ביותר בה יכל לבטא את מה שחש פנימה¹², או במילים אחרות, הרב כתב את חייו הפנימיים העליונים באותיות, מילים ומשפטים, אשר יכלו לבטא מעט מזעיר את אותם התחושות הרוחניות שבו.

דברינו דלעיל אמורים בעיקר לגבי כתיבתו של הרב, אך לגבי הדברים שאמר בע"פ לפני הציבור הם שונים במקצת, הן מבחינת התוכן והן מבחינת הצורה-הסגנון. מבחינת התוכן – הרב כותב כמה פעמים באגרותיו ובשאר כתביו שדבריו מיועדים בעיקר לגדולי דעה וליחידי סגולה, בעלי נטיה מיסטית אשר יוכלו להבין את עומק דבריו, ורוחם יקלוט מהדברים. משא"כ לפני הציבור הרחב, שלפניו דיבר הרב דברים הקרובים יותר להבנתו. וכן לגבי הסגנון, על אף שהוא נשאר מליצי, הוא יותר בהיר וקליל בכדי שיוכן לקהל השומעים.

מ"מ סגנונו המיוחד של הרב נשאר גם בדבריו שנשא בע"פ, הן בשיעוריו והן בדרשותיו לציבור. דוגמאות לכך ניתן למצוא בסיכומי נאומים שנשא במקומות שונים.¹³ כך גם מוסר ר"ש דניאל במאמר על תוכנית הלימודים שב"ישיבה המרכזית העולמית":

"הרצאותיו האחרות, (השיעורים באמונה של הרב), הנאמרות בשפה עברית עשירה ועסיסית שיש בה אלמנטים פיוטיים, מיוסדות על ספרי חכמינו ההוגים הגדולים, כגון: הרמב"ם ר' יהודה הלוי, ועוד".

11. מתפרסמים בחוברת כאן.

12. ע"י אגרות א' עמ' קל"א: "וכל מי שהוא מודבר דברים מעומק נשמתו, מוכרח הרב שימצאו בתוכם הנקודות הללו, שע"י הזוהר האמת התוכנית מתגלה. כמדומה שזהו מפתח נאמן למקורות קשים בדבריו, ובדבריו כל המדברים בסגנון זה, ראשונים ואחרונים".

13. ע' מאמרי רא"ה עמ': 267 – 227, 495-451.

סגנונו של הרב גלובמן

את כל הייחודים שמנינו לעיל בסגנונו של הרב זצ"ל לא נוכל כמובן למצוא בסיכומי השיעורים הנ"ל, ואלו הם דבריו של הרב גלובמן בקשר להנ"ל:

"לא השתדלתי לחקות את סגנונו של הרב ז"ל, סגנון שהוא מיוחד במינו, ומיוחד רק לרב ז"ל. "הסגנון הוא האדם" אמרו, ועל סגנונו של הרב יכולים להמליץ: "אילו כתבתיו הייתי".

סגנונו של הרב גלובמן אמנם איננו סגנונו של הרב, ומתוך סיכומי הדברים ניכר שהוא משתמש במטבעות לשון מהקבלה ומספרי חסידות ומחקר שאין דרך הרב להשתמש בהן בספריו, אך אף לו רצה הרב גלובמן לחקות את סגנונו של הרב לא היה יכול, כדבריו, ולכן הוא יצר סגנון משלו אשר גם לו מעלות מיוחדות.

סגנונו של הרב גלובמן מצטיין בבהירות ובסדר של קישור דברים, דבר הקשה במיוחד בעניינים מופשטים ומורכבים כגון אלה. דבר נוסף מצוי בסגנונו, שבו מצטיין אף סגנונו של הרב זצ"ל, – למרות שהוא עוסק בעניינים מחשבתיים פילוסופים, אין הוא כותב ארז דבריו בצורה פילוסופית יכשה המייגעת את הקורא, אלא בסגנון ספרותי אשר הוא ניחן בו (ע' תולדותיו א), המלא מליצות וביטויים ספרותיים. דבר זה מוסיף רענונות לקריאה ונותן גם הרגשה שאין המדובר כאן בפילוסופיה יכשה ומתה, אלא בתורת חיים המלאה רענונות יופי והדר.